

mânada var olan bir insanın adı ve sıfatıdır. Bu anlamda insân-ı kâmil Hz. Muhammed'dir. Bu makama erişen evliyaullah ise onun vârisidir. Âlemde her şeyin hareket halinde olduğuna inanan Molla Sadra'ya göre varlık âleminde görülen tekâmül insân-ı kâmilin varlığında karar kılar. Molla Sadra da âlemin korunmasını insân-ı kâmilin varlığına bağlar. Birçok tasavvuf kitabında buna benzer ifadeler yer almaktadır.

İnsân-ı kâmil maddî ve mânevî, kesif ve latif, zulmânî ve nûrânî, cismanî ve ruhanî, süflî ve kutsî âlemde var olan her şeyi, yani Hakk'ın her mertebedeki tecellilerini ve kemallerini kendisinde taşıdığından söz konusu kemal hallerinin çeşitli vesilelerle ve değişik şekillerde zuhur etmesi itibarıyla sayısız isimler alır. Meselâ Hz. Peygamber'in mânevî hüviyeti olması itibarıyla ona "nûr-i Muhammedî" ve "hakikat-i Muhammediyye" denildiği gibi onun ilmi, ahlâkî ve ruhî faziletlerine sahip olması itibarıyla "vâris-i Muhammedî", âlemin küçük bir örneği olması sebebiyle "âlem-i sagîr", Allah'ın vekili olması dolayısıyla "nâib-i Hak, zıllullah", Hakk'ın mazharı ve tecelligâhı olması sebebiyle "mir'ât-ı Hak" gibi isimler verilmiştir. Molla Sadra'nın da söylediği gibi insân-ı kâmil sayesinde imkân âlemi ilâhî âleme girer, ancak bu yükseliş kulun tabiatındaki imkânîyeti tamamen ortadan kaldırmaz.

İnsân-ı kâmil Hak ile halk arasında bir köprü vazifesi görür. Gerçek insân-ı kâmil olan Hz. Peygamber ile onun vârisi olan insân-ı kâmilin bir özelliği de Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış olması bakımından ahlâkî kemale sahip bulunmasıdır. İnsân-ı kâmil şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet itibarıyla tam ve ergin olan kişidir. Kâmil insanın sözleri doğru, işleri iyi, ahlâkî güzeldir, mârifet sahibidir, yani eşyayı ve ondaki hikmetleri gereği gibi bilir. Esasen sülûkün amacı da söz konusu dört hususu kemale erdirmekten ibarettir. İnsân-ı kâmilin bir başka fonksiyonu da ilâhî varlık için en büyük şahit ve delil olmasıdır. Bu delil öteki bütün delillerden daha güçlüdür; çünkü ilâhî isim ve sıfatlar hiçbir varlıkta insân-ı kâmilde olduğu kadar parlak bir şekilde görünmez. O Allah isminin mazharı, yaratılışın gayesi ve Allah'ın halifesidir. İbnü'l-Arabî'nin takipçilerinden Abdülkerîm el-Cîlî birçok eserinde bu mertebeyi şerhetmiş, *el-İnsânü'l-kâmil* ve *en-Nâmûsü'l-a'câz* adlı eserlerini bu konuya ayırmıştır. Tasavvufî anlamdaki insân-ı kâmil ile günlük dilde kullanılan "kâmil insan, olgun adam" ifa-

deleri arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "insânü'l-kâmil" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 77; *el-Mu'cemü's-şüfî*, s. 158, 162-168; Buhârî, "İstîzân", 1; Müslim, "Birr", 155; Hallâc-ı Mansûr, *Kitâbü'l-Tavâsîn* (trc. Yaşar Nuri Öztürk), İstanbul 1976, s. 65-75; Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille*, Beyrut 1965, s. 65-66; Kuşeyrî, *er-Risâle* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd), Kahire 1395/1966, II, 523; İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâ'irîn* (nşr. Hüseyin Atay), Ankara 1974, s. 197-198; İbnü'l-Arabî, *Fuşûş* (Affîf), s. 54-55; a.mlf., *el-Fütûhât*, II, 116, 220, 221; III, 14, 266, 328; Aziz Neseffî, *el-İnsânü'l-kâmil* (nşr. Marijan Molé), Tahran 1403/1983; a.e. (trc. Mehmet Kanar), İstanbul 1990; Dâvûd-i Kayserî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî* (nşr. Celâleddin Âstiyânî), Tahran 1370 hş., s. 643, 676; Abdülkerîm el-Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, Kahire 1304, I-II; Molla Sadra, *Esfâr-i Erba'a*, Kum, ts., I, 35; Acilûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 187-232; İbrâhim Hakkî Erzurumî, *Ma'rifetnâme*, İstanbul 1330, s. 216, 224, 303; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *eş-Şıla beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyuc*, Beyrut 1982, s. 484, 492; R. Nicholson, "The Perfect Man", *Studies in Islamic Sufism*, Cambridge 1921, s. 77-142; a.mlf., "İnsan-ı Kâmil", *IA*, VI/2, s. 1008-1009; W. Chittick, "Mysticism", *The Legacy of Islam*, London 1949, s. 224-225; a.mlf., *Varolmanın Boyutları* (trc. Turan Koç), İstanbul 1997, s. 165-184; Abdurrahman Bedevî, *el-İnsânü'l-kâmil fi'l-İslâm*, Kahire 1950; L. Massignon, "L'homme parfait en Islam et son originalité eschatologique", *Opera Minora*, Beirut 1963, I, 107-125; Fazlur Rahman, *The Philosophy of Mullâ Şadrâ*, Albany 1975, s. 11-12, 188, 206, 266; a.mlf., *İslâm* (trc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Ankara 1992, s. 175 vd.; Seyyed Hossein Nasr, *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines*, London 1978, s. 66-74; a.mlf., *Knowledge and Profan*, Edinburgh 1980, s. 166-170; Mahmûd el-Gurâbî, *el-İnsânü'l-kâmil*, Dimaşk 1981; Muhammed Gâzî Urâbî, *el-İnsânü'l-kâmil*, Dimaşk 1987; Ahmet Avni Konuk, *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın), İstanbul 1987-90, I, 131-138; II, 127-131; III, 6-8, 160-164, 167, 169; M. Takeshita, *Ibn 'Arabi's Theory of the Perfect Man and its Place in the History of Islamic Thought*, Tokyo 1987; a.mlf., "The Theory of the Perfect Man in Ibn 'Arabi's Fusus al-Hikem", *Orient*, XVIII, Tokyo 1982, s. 111-128; Hüseyin-i Rezmî, *İnsân-ı Ârmani ve Kâmil der Edebiyyât-ı Hamâsi ve 'İrfân-ı Fârisi*, Tahran 1368 hş.; T. İzutsu, *Ibn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar* (trc. Ahmed Yüksel Özemre), İstanbul 1998, s. 347-368, 385-396; J. T. Little, "Al-insân al-kâmil: The Perfect Man According to Ibn al-'Arabi", *MW*, LXXVII (1987), s. 43-54; E. Hall, "Ibn Arabi and the Perfection of Man", *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*, sy. 16, London 1994, s. 69-83; J. Lombard, "Al-Insân al-Kâmil Doctrine and Practice (Concept of Perfect Man)", *IQ*, XXXIV/4 (1994), s. 261-282; R. Arnaldez, "al-İnsân al-Kâmil", *EP* (İng.), III, 1239-1241; Mehmet Aydın, "Middle East: Ethical Traditions in the Ancient", *Encyclopedia of Ethics*, London 1992, s. 804-806; Gerhard Böwering, "Ensan-e Kâmel", *Elr*, VIII, 457-460; M. Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DIA*, XX, 502-503.



MEHMET S. AYDIN

İNSÂN SÜRESİ

(سورة الإنسان)

Kur'an-ı Kerim'in
yetmiş altıncı süresi.

Adını, insanın yaratılmadan önceki hüçliğini ifade eden 1. âyetteki "insân" kelimesinden alır. Ayrıca Dehr, Emşac, Eb-râr ve Hel etâ adlarıyla da anılmaktadır. Otuz bir âyetten oluşan sürenin fâsılası elif harfidir. Mücâhid b. Cebr ve Katâde b. Diâme'nin de içinde bulunduğu âlimlerin çoğunluğuna göre sûre Medine'de nâzil olmuştur (Şevkânî, V, 397). Buna göre Rahmân sûresinden sonra, Talâk sûresinden önce doksanıncı sûre olarak indiğine dair rivayetler doğru kabul edilebilir. Bir rivayete göre İkrime de 24. âyetin dışında sürenin Medine'de nâzil olduğunu belirtmiştir. Tamamının Mekke döneminde 30 veya 31. sûre olarak indiğini kabul edenlerin yanında (İbn Âşûr, XXIX, 370) 1-24. âyetlerin Medenî, diğerlerinin Mekki olduğunu ileri sürülen de vardır (İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII, 427). Bununla birlikte üslûbu, âyetlerinin nisbeten kısa oluşu, en geniş yer verilen konunun âhiret nimetleri olması gibi özellikleri sürenin Mekki olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Genel olarak insanın yaratılışının ve nimetlere mazhar olmasının hikmetini kavramaya, Allah'ı tanıyıp O'nun verdiklerine şükretmeye, azabından sakınmaya ve âhiretteki değerli nimetleri elde etmenin şartlarını gerçekleştirmeye bir çağrı niteliğindeki sûre, muhtevası bakımından yeniden dirilmenin kesinliğini vurgulayan ve âhiret hallerini özetleyen bir önceki Kıyâme sûresinin tamamlayıcısı gibidir.

Sürenin giriş mahiyetindeki ilk bölümünün (âyet 1-3) konusu insandır. Burada insanın anılmaya değer bir şey olmadığı, çok uzun bir zaman sürecinin ardından katışık bir sperm damlasından yaratıldığı, yaratılış amacının ise imtihan olduğu bildirilmektedir. İmtihan bilgi ve özgürlüğü gerektirdiği için insan işitme, görme gibi bilgi vasıtalarıyla donatılmıştır. İşitme ve görme sıfatları insana nisbet edilirken bununla genellikle insanın duyu vasıtaları yanında akfî ve zihnî donanımları da kastedilmiştir (Fahreddin er-Râzî, XXX, 237, 256; Elmalılı, VIII, 5497-5499). 3. âyette gerek zihnî ve psikolojik kabiliyetler sayesinde gerekse vahyin aydınlatmasıyla insanın doğru yolu bulma imkânına kavuşturulduğu bildirilerek ar-

tık şükredici veya nankör olmasının kendisine kaldığı belirtilmiş, bu suretle hem insanın sorumluluğu hem de bunun için gerekli olan irade özgürlüğü açıklığa kavuşturulmuştur.

İkinci bölümde (âyet 4-21), iradesini kötülük yönünde kullanan inkârcıların âhirette karşılaşacakları ceza şekillerinden bir kesit verildikten sonra iradelerini iyilik yönünde kullanan ve bu sebeple "eb-râr" diye nitelenen müminler için hazırlanan âhiret nimetleri sıralanmaktadır. Burada iyilerin üzerinde durulan nitelikleri şunlardır: Sûzünde durmak, uhrevî sorumluluk şuuru, muhtaçları doyurmak ve onlardan maddî ve mânevî bir karşılık beklemeden yaptıklarını sırf Allah rızası için yapmak (âyet 7-10). Bu âyetler, İslâm'da ahlâkî emirlerin şartsız olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte sûrede Allah'ın erdemli insanları âhiretin şerrinden koruyacağı, mutlu ve sevinçli bir âkıbetle karşılaştıracığı belirtilmekte ve uhrevî nimetlerden örnekler verilmekte, bu bölümün son âyetinde, "İşte bu nimetler sizin ödülünüzdür ve artık yaptığınız işler karşılığını bulmuştur" denilmektedir. 9. âyet, ahlâk felsefesindeki deyimleriyle kategorik buyruğa 22. âyet ise erdemli insanın mutlaka âhirette hak ettiği mutluluğa erişeceğine işaret etmektedir.

Hz. Peygamber'e hitap eden 23-24. âyetler onun metanetini güçlendirmeyi, peygamber olarak dinî duyarlılığını gelişt-

tirmeyi amaçlamaktadır. 27. âyet, âkıbetlerini düşünmeden kendilerini aşırı dünya tutkularına kaptıranları eleştirmekte, süre bütün bu açıklamaların bir uyarı olduğunu, isteyenin Allah'a giden yolu bulabileceğini, Allah'ın dilediğine rahmetiyle muamele edeceğini, zâlimler için de şiddetli bir azap hazırladığını bildiren açıklamalarla sona ermektedir. Bir hadiste Hz. Peygamber'in, zaman zaman cuma günleri sabah namazlarında Secde ve İnsân sûrelerini (Buhârî, "Cum'a", 10; Müslim, "Cum'a", 64, 65), diğer bir hadiste de bir rek'atta Kiyâme ve İnsân sûrelerini (Ebû Dâvûd, "Ramazân", 9) okuduğu rivayet edilmektedir. Bazı tefsirlerde, "Kim Hel etâ sûresini okursa Allah onu cennet ve ipek elbiselerle ödüllendirir" (Zemahşerî, IV, 172) şeklinde rivayet edilen hadisin sahih olmadığı anlaşılmaktadır (Muhammed et-Trablusî, I, 1030).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "dhr" md.; Buhârî, "Cum'a", 10; Müslim, "Cum'a", 64, 65; Ebû Dâvûd, "Ramazân", 9; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1344, IV, 185; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Kahire 1378/1959, s. 251-252; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), IV, 166-172; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Medine 1386/1966, I, 390-392; a.m.f., *Zâdü'l-mesir*, VIII, 427; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXX, 235-263; Takyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986, VII, 174-187; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân* (nşr. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Riyad 1418/1997, VIII, 285-295; Muhammed et-Trablusî, *Keşfü'l-ilâhî 'an şedidî'z-za'f ve'l-mevzû' ve'l-vâhî* (nşr. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408, I, 1030; Şevkânî, *Fethü'l-kâdir*, Beyrut 1412/1991, V, 397; Sırrî Girîdî, *Sırr-ı İnsân Tefsiri Sûre-i İnsân*, İstanbul 1312; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve'l-tenvîr*, Tunus 1984, XXIX, 369-371; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5497-5499; M. İzzet Derveze, *et-Tefsirü'l-hadis: Nüzul Sirasına Göre Kur'ân Tefsiri* (trc. Vahdettin İnce - Mustafa Altınkaya), İstanbul 1997, V, 19-29; Zuhûr Ahmed Azhar, "ed-Dehr", *UDMİ*, IX, 631-632.

KÂMİL YAŞAROĞLU

el-İNSÂNÜ'L-KÂMİL

(الإنسان الكامل)

Abdülkerîm el-Cilî'nin

(ö. 832/1428)

eseri.

Tam adı *el-İnsânü'l-kâmil fî ma'rife-ti'l-evâhîr ve'l-evâ'il* olan eser, tasavvufîta varlık hakikatlerinin tamamının karşılığı olarak kullanılan "insân-ı kâmil" konusunu ele almıştır. Müellif ilk defa kitabı kaleme almaya başladığında konunun tasavvufî anlamda tahkik ehli olmayı gerek-

tirdiğini düşünmüş, kendini buna yetkili görmediğinden yazdıklarını imha etmiş, bir süre geçip bazı halleri yaşadıkdan sonra konuya tekrar dönmüştür. Eseri "keşf-i sahîh"ine dayanarak kaleme aldığını söyleyen müellif, yazdıklarını Kur'an-ı Kerim ve hadislerle teyit ettiğini ve açıkladığı sıraların hiçbir kitapta bulunmadığını belirtir. Cifî, okuyucunun eserde anlayamadığı bazı yerlerin bulunabileceğini, bunların onun anlama seviyesinden kaynaklandığını, bu konuların hakikatini idrak etmek için kendisinde "fetih" hâsıl oluncaya veya anlamadığı hususların delilini Kur'an ve hadiste buluncaya kadar anladığı mâna ile amel etmemesini, ancak inkârda da bulunmamasını tavsiye eder ve, "Bizim ilmimizden bir şeyi inkâr eden kimse inkârı devam ettikçe ilmimizi kavramaktan mahrum olur" der. Bu uyarıdan sonra Kur'an ve hadise dayanmayan bilginin sapıklık olduğunu özellikle vurgular.

Altmış üç bölüme ayrılan eserde mukaddimeden sonra Allah'ın zâtına, isimlerine ve sıfatlarına dair ilk üç bölümün ardından ulûhiyyet, ahadiyyet, vâhidîyyet mertebeleri (4-6. bölümler); rahmâniyyet, rubûbiyyet sıfatlarıyla tenzih ve teşbih konusu (7-11. bölümler); ef'âl, esmâ ve zât tecellileri, zât tecellisine sadece insân-ı kâmilin mazhar olduğu (12-15. bölümler); hayat, ilim, irade, kudret, kelâm, semî, basar, celâl, cemâl, kemâl sıfatları (16-25. bölümler); bu sıfatların tam olarak insân-ı kâmilde tecelli ettiği anlatılmıştır. Diğer bölümlerde hüviyyet, ezel, ebed, sal-salatü'l-ceres, ümmü'l-kitâb (25-33. bölümler) gibi kavramlarla Kur'an, Furkân, Tevrat, Zebûr, İncil ve Kur'an-ı Kerim'le ilgili fâtihatü'l-kitâb, tûr, kitâb-ı mestûr gibi kavramların (34-41. bölümler); refer-i a'lâ, arş, kürsî, kalemi-i a'lâ, levh-i mahfûz, sidretü'l-müntehâ, rûhu'l-kudûs, ruh, kalp, akıl, vehim, himmet, fikir, hayal, sûret-i Muhammediyye ve nefis terimlerinin (42-59. bölümler) tasavvufî yorumları yapılmıştır. Altmışınca bölüm insân-ı kâmil konusuna ayrılmıştır. Müellif bu bölümün eserin özü, diğer bölümlerin de bunun şerhi olduğunu söyler. Ona göre gerçek anlamda insân-ı kâmil Hz. Muhammed'dir, diğer bütün insân-ı kâmil-ler onun vekilidir. Eserin son üç bölümünde kuyamet âlametleri, ölüm ve berzah, yedi gök ve yer, diğer dinlerdeki ibadetler ve Allah'a ibadetin sıraları üzerinde durulmuştur.

Eserin, sâlikî Allah'a götüren bir rehber olmasını arzu ettiğini belirten müellif ba-

Muhakkak hatıyla yazılmış İnsân sûresinin ilk âyetleri

